

Szabó Máté

MIKOR ÜNNEPELJÜK A '68-AS DIÁKLÁZADÁSOKAT?

1968. *Handbuch zur Kultur- und Mediengeschichte der Studentenbewegung*. Szerkesztette Martin Klimke – Joachim Scharloth, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart–Weimar, 2007, 323 oldal, 49,95 euró

A Die Zeit című német hetilap 2007. június 2-án jelentette meg *A forradalom éve. A '68-asok előretörése. Hogyan változtatta meg a köztársaságot Benno Ohnesorg halála* című történeti különkiadványát, amely tizenkét rövidebb írást, nagyon mutatós képanyagot, az események krónikáját, a szellemi elődök rövid bemutatását és nemzetközi kitekintést is tartalmaz 95 oldalon.¹ „Nem vagyunk egy évvel korábban?” – kérdezi a bevezetőben Moritz Müller-Wirth. Válasza nemleges, mert szerinte a '68-as mozgalmak negyvenéves évfordulóját a Die Zeit szerkesztőségi kollektívája szerint egy évvel előbb kell ünnepelni az NSZK-ban, hiszen már abban az évben kialakult a diáktiltakozás Benno Ohnesorgnak, az iráni sah ellen Nyugat-Berlinben tüntető diáknak a halála után. „1967 volt nálunk a forradalom igazi éve” – mondja. A kiadvány közül egy, a szélesebb olvasóközönség számára ajánlott olvasmánylistát, amelyben előkelő helyet foglal el az az 1968-cal foglalkozó kötet, melynek több szerzője a Die Zeit különkiadásában is írt. Utóbbi könyv 22 tanulmánnyal mutatja be a jövőre 40. évfordulóját ünneplő „hatvannyolcat”, a nyugati diákmozgalmakat, elsődlegesen a kultúra- és a médiaelemzés eszköztárával.² Persze ez az évszám nálunk, azokban az országokban, amelyek akkor a keleti tömbhöz tartoztak, bizony mást jelent, de nem érdektelen számunkra annak nyugatnémet oldala sem, hiszen – mint Mark Kurlanskynek, a nálunk a német kiadással csaknem egy időben megjelent, angolból lefordított monográfiája is sugallja – 1968 globális, világtörténelmi cezúra volt.³ A német nyelvű kötet persze elsődlegesen az NSZK-t állítja tanulmányainak középpontjába. Azonban a különböző szempontú tanulmányok elolvasásával nyilvánvalóvá válik, hogy a német történet nem érthető és értelmezhető az

¹ Geschichte. Das Jahr der Revolte. Aufbruch der 68er: Wie der Tod Benno Ohnesorgs die Republik veränderte, Die Zeit 2007/2., 95.

² 1968. *Handbuch zur Kultur- und Mediengeschichte der Studentenbewegung* [1968. Kézikönyv a diákmozgalom kultúra- és médiatörténetéhez], szerk. Martin Klimke – Joachim Scharloth, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart–Weimar, 2007, 323. (A hivatkozások oldalszámokkal a szövegben erre a kötetre vonatkoznak.)

³ Mark KURLANSKY: 1968. *Egy év, amely felrázta a világot*, ford. Szegedi Gábor, HVG könyvek, Budapest, 2006.

USA-beli fejlemények és a franciaországi események nélkül. Viszont meglepően kevésbé reagál az NSZK a kortárs kelet-európai országok, Csehország és Lengyelország folyamataira, talán éppen azért, mert fő vonatkozási pontjukon, az akkori NDK-ban nem sok minden történt az 1968-as évben, amint ezt a *Die Zeit* kiadványában az NDK-val foglalkozó írás címe is mutatja: *Tavaszi – az elmaradt ébredés. Az NDK-ban a hatvanas években a betonfejek győztek* (Evelyn Finger).

Mi volt 1968 az NSZK számára? „1968 még nem találta meg az őt megillető helyet a Német Szövetségi Köztársaság kulturális emlékezetében. Még mindig mítosz, titkos jel, cezúra, hősi eposz vagy vágyakozó ária, amely a Német Szövetségi Köztársaság történetének kihívást jelent.” Néhány paradigmatis megfogalmazása: „a sikeres nyugatosodás tesztje” (Bude), „fundamentális liberalizáció” (Habermas), „az NSZK második megalapítása”, illetve „boldogan kudarcos forradalom” (Leggewie), „forradalom a világrendszerben”, „a jóléti társadalom újrakeresztelése” (Scheuch), „romantikus visszaesés” (Löwenthal), „karnevál” (Raymond Aron) (4). A diákmozgalom a kultúrák és a generációk konfliktusát artikulálta. Nem köthető az 1968-as dátumhoz avagy évhez, hiszen az ahhoz vezető tendenciák a „hatvanas évek” korábbi szakaszában alakultak ki, és váltak részben megfoghatókká, hogy azután 1968-ban a tiltakozások felfutása az érdeklődés középpontjába állítsa őket. De nem is érnek véget ezzel az évvel, hiszen hatásai hosszabb távúak, és a diákmozgalom impulzusai más és más területeken eltérő módokon követhetőek a hetvenes évtizedben és azon túl.

Az 1968-as mozgalmak és események a kibontakozó új tömegkommunikációs időszak révén főként képileg érték el az egész világot, és váltottak ki más és más hatásokat a kultúra és a társadalom különféle állapotainak megfelelően. Ennek a komplexumnak karakterisztikus szereplői közé éppen a diákmozgalmak tartoznak, amelyek kulturális és médiaüzenetét az NSZK példáján kívánja elemezni a recenzált kötet, amely a „kézikönyv” rangjára formál igényt címében. A diákmozgalom karakterét az NSZK-ban és másutt is az expresszív-emocionális jellemzők adják a kultúrában és a médiában, azonban a tiltakozásokat nagyon is racionalisztikus ideológiák, a marximusból származó új baloldal, a maoizmus, a „harmadikvilág-lelkésedés” (*tiers-mondisme*), szexuális és életforma-forradalmi nézetek orientálták. Külön nyelvet hoztak a diákmozgalmi diskurzusok, amelyek a marxista filozófiát továbbfejlesztő német és francia irányzatok kategóriáit a köznyelvbe is belevitték, mint például „akció, osztálybíraskodás, anti-autoritarizmus, kései kapitalizmus, manipuláció, represszív tolerancia” (224). A ritualizálódó tiltakozások kampányai erőteljesen hatottak a művészetekre. A legnyilvánvalóbb a kapcsolat a rockzene és az ifjúsági szubkultúrák között. Lorenz Durrer tanulmánya, a *Born to be wild. Rockzene és tiltakozási kultúra a hatvanas években* (161–175) előtérbe állítja a rockzene ellenkul-

turális tartalmi következtében annak generációk és kultúrák különbségét kifejező, vízváltató jellegét. A polgári elutasítás reakciója egy táborba sodorja a rockzenei irányzatok és ifjúsági szubkultúrák igen sokféle irányzatát. Mint Wolfgang Kraushaarnak a Nyugat-Berlinre vonatkozó esettanulmánya (*Berlini szubkultúra. Blues, hasislázadók, tupamarók, „Június 2. mozgalom”, 261–278*) megmutatja, az elutasítás és a hatósági erőszak egy vágányra terelte az izolált nagyvárosban a galerik, a művészeti kísérletezés, a politikai útkeresés és a drogfogyasztás szubkultúráinak hálózatát. A rockzene fontos szervező médiummá vált, nem utolsósorban a hatvanas évek nagy fesztiváljainak (Woodstock stb.) révén, ahol a dalszövegek és az életérzés egy időre konkrét térben és időben megjelenő társadalmi közösségek együttesét hozta létre. A társadalom elutasításának oldódása és a rockzene kommercializálódása azonban felbomlasztja az átmeneti egységhangulatot, és mind a zenei, mind a közösségi útkeresések differenciált tablóját hozzák létre. A könnyűzene szerepe mellett helyet kap a kötetben a kortárs zenei műhelyekre, például Maurizio Kagelra való hatás, amely jelentős volt az NSZK-ban. Hiányzik viszont a jazz szerepének elemzése, holott mint a kötet más tanulmányai megmutatták, a polgárjogi mozgalom, a Black Power és a gyarmatosítás elleni küzdelmek egyaránt inspirálták az afro-amerikai zenei irányzatot, és fordítva. Az USA-hatást az NSZK-ban felerősítette az akkor ott nagy számban állomásozó amerikai haderő jelenléte, amely részben terroristatámadások célpontjává, részben a vietnami háborút ellenző tüntetések címzettjévé vált.

A zene mellett elemzik a kötet tanulmányai a kortárs képző- (például Wolf Vostell), színház- (például Peter Handke) és filmművészetre (például Rainer Werner Fassbinder) tett hatásokat is. Főként a pop art, a fluxus és a performansz-irányzat szerepét emelik ki a képzőművészetben, és az NSZK-ban nagy hatású Joseph Beuys alakját állítja előtérbe az elemzés. Ő munkásságával és életével egyaránt a diákmozgalom művészi megjelenítőjévé vált, performanszai akár a diákmozgalom politikai tiltakozásainak folytatásaként is értelmezhetőek, és ezek miatt komoly konfliktusokat kellett felvállalnia a művészeti akadémiával. Jóllehet állását megtarthatta, mert a német kortárs művészet központi alakjaként a hatóságok nem akartak mártírt csinálni belőle, de jelentős szankciókat kellett elszenvednie, és megalakította a „Német Diákpártot”, melynek vezetőjeként azután a hetvenes évek végén az akkor alakuló zöldekhez csatlakozott. Hozzá hasonlóan a '68-as mozgalmak több vezető aktivistája vált a későbbi ökológiai, alternatív és békemozgalmak alapítójává, szimbolikus figurájává. Nem csupán a személyiségek és a „sztárok”, hanem a csoportok és közösségek is lényegesek voltak az antiautoritárius hagyománynak a hetvenes–nyolcvanas évek NSZK-jában való konzerválása szempontjából. Az alternatív lakó- és életmódközösségek, a „Kommune I., II.” alapítói és gyakorlata a polgári

és az alternatív média figyelmét egyaránt felkeltették, és kulturális kisugárzásuk a „lakóközösség” (*Wohngemeinschaft*) széles körben kiterjedt gyakorlatához vezetett az NSZK-ban. Ott, ahol a nemek egyenjogúsága, az uralommentes diskurzus, a magán- és a közélet elválasztásának megszüntetése, a magántulajdon tagadása vagy korlátozása tartoztak a résztvevők igényeinek megfelelően kialakított vezérelvek közé.

A politikai és a társadalmi forradalom nagy céljainak és ideológiáinak a mindennapokban megfelelni kívánó kísérletezés kaput nyitott a '68-as mozgalmak maradványai számára a későbbi becsatlakozáshoz az ökológiai és békemozgalmakba, amelyek szintén „a mindennapok forradalmát” keresték az ökológiai egyensúly biztosításának érdekében. Azonban, ahogyan Daniel Cohn-Bendit megfogalmazta, „1968 volt az utolsó forradalom, amelyik még semmit sem tudott az ózonlyukról”, azaz hiányoztak belőle az ökológiai célok. A zöld helyett még egyértelműen a vörös szín jellemezte az alternatív baloldaliság keresését a pártokon és a hagyományos ideológián túl. Mao a permanens, a mindennapi élet egészét magával ragadó forradalmi folyamattal, Che Guevara pedig az elnyomás felszámolása elleni radikális, akcionista fellépéssel és kompromisszumnélküliséggel hatott az aktivistákra. Ahogyan a kötet több tanulmánya igen részletesen és meggyőzően elemzi, az erőszakos stratégiák választása a kezdeti kultúrforradalmi elkötelezettséggel szerves egységben létezett. Felerősítette ezt a nemzetközi környezet, ahogyan az USA-beli mozgalmak radikalizálódtak, a polgárjogok követelésétől a Black Power, majd a Black Panther felé, Martin Luther Kingtől Malcolm X-hez, és a német hagyomány, amelyben felbukkant a generációs konfliktus, az „Auschwitz elkövetőivel” szembeni elhatárolódás igénye. A náci Németország totalitárius erőszaka tovább élt az NSZK-ban az aktivisták szerint, és erre valóban tudtak példákat felhozni, a vissza-visszatérő botrányokkal, a hatóságok képviselőinek náci múltjával, illetve az etatista-autoritárius német hagyományok továbbélésével kapcsolatosan. A központi kiváltó esemény, Benno Ohnesorg lelövése volt Berlinben a perzsa sah elleni tüntetés szétverése során, 1967. június 2-án, valamint a későbbi, a Rudi Dutschke diákvezér elleni merénylet 1968. április 11-én. Mindkét merénylet széles körű tüntetéseket, és azok környezetében tulajdon, személyek és hatóságok elleni erőszakhullámot váltott ki az NSZK-ban.

A kötet több tanulmánya foglalkozik az erőszak kérdésével, amely az NSZK-ban és másutt is központi jelentőségre tett szert a diákmozgalmak további fejlődésében. Mind a radikális baloldali ideológiák és vezetők, mind a nyugati demokráciákban valóban tapasztalható erős társadalmi elutasítás és kemény hatósági fellépések az ellen-erőszak, a forradalmi erőszak legitimitásának képzetét keltették a diákmozgalmak bizonyos csoportjaiban. Jóllehet kezdettől fogva jelen volt az akcionista jel-

leg és a vita az ellenállás indokolt és arányos mértékéről, a terrorista stratégiák elterjedése főként a nagyobb kollektív tiltakozások és a mozgalomépítés kudarcainak fázisait jellemezte az NSZK-ban és másutt is. A mainstreamtől leszakadó terroristacsoportok azonban nem tudtak volna olyan hosszú ideig aktívan fennmaradni és újratermelődni, ha nincsen jelentős támogatásuk a radikális szubkultúrák szélesebb körében. Emblematikus jellegű a kötet gazdag fotóanyagának egyik darabja, ahol a provokatív aktivisták szabadon bocsátását ünneplő utcabálon együtt táncol Andreas Baader, a későbbi első számú terrorista és a börtönt női ruhában elhagyó Fritz Teufel. Az NSZK-ban a terrorizmus, az ellenállás támogatását nagyban elősegítette a Harmadik Birodalommal kapcsolatos, a baloldalon kialakult negatív és pozitív előítélet-rendszer, amely egyrészt a német náci hagyomány továbbélését, másrészt a náci elleni aktív ellenállás elmaradását kívánta kompenzálni az új ellenálló szubkultúra létrehozásával. A fegyveres erőszak azután megszülte a maga folytatását, akciók a „túszok”, a börtönben sínylődő terroristák szabadon bocsátásáért, ellen-túszok szedését, valamint a kezdetektől fennálló kapcsolatot a palesztin terroristákkal. A diákmozgalom leszálló ágában kialakuló terrorizmus és hatásai meghatározóak voltak az NSZK belpolitikájában egészen a hetvenes évekig, és hullámaik ma sem ütek el, gondoljunk Joschka Fischer egykori külügyminiszter múltja körüli vitákra, avagy az aktuális feszültségekre az egyik életfogytiglani szabadságvesztését töltő RAF-tagnak, Christian Klarnak az NSZK elnökéhez benyújtott kegyelmi kérvénye körül.⁴

A '68-as mozgalmak öröksége azonban túlmutat a politikán és az erőszakon. Nagyon fontos a mindennapi élet radikális átalakításának többirányú programja, amely a nemek közötti kapcsolatok új értelmezéséhez vezetett az NSZK-ban és másutt is. A feminizmus részben a '68-as mozgalmak továbbgondolása, részben a '68-as mozgalmakkal szembeni kritika és tiltakozás volt. Az USA-ban és az NSZK-ban egyaránt a férfi-aktivizmustól, az ideológiailag motivált erőszaktól, a szervezeti és stratégiai vitáktól eltávolodni kívánó autonóm női aktivizmus új kereteket hozott létre, gyakran éppen a diákmozgalomnak a bírálataival. A diákmozgalmi vezetők Frankfurt am Mainban a feministák által dobott valódi paradicsomok nyomán új imaginárius „paradicsomok”, utópiák jöttek létre a feminista szubkultúrákban, ahol a női és a férfi nemi és társadalmi szerepek reflexióján túl azok újralakítása lett az egyik, sokféleképpen értelmezett követelés. Az NSZK-ban a magzatelhajtás szabályozásának megváltoztatása vált a formálódó nőmozgalom egyik követelésévé, az egésznapos óvodák (*Kinderladen*) létrehozásával együtt, párosult a férfiak és nők közötti munka- és szerepmegosztás valódi átalakításának kísér-

⁴ Lásd Susanne KAILITZ: *Der Geist der nicht ruht*, Das Parlament 2007/21–22., 7.

letével, mind a családon, mind a lakóközösségeken, a kommunákon belül. Hogy a diákmozgalmon belül a szexuális forradalmat hogyan értelmezték kezdetben a promiskuitás maximalizálásaként, és ez milyen új hátrányokat jelenthetett a nőknek, azt nagyon jól érzékelteti Robert Merle-nek magyarul is megjelent regénye, az *Üveg-fal mögött* (Európa, 1972), amelyik a nanterre-i, a francia diákmozgalom egyik központjául szolgáló egyetemi campus mindennapjait és tiltakozó akcióját dokumentálja. A feminizmus túlélte a diákmozgalmakat, és mind az NSZK-ban, mind másutt jelentősen átalakította a jóléti demokráciák kulturális és szociális életét.

A kötet célja, hogy a korábban talán elhanyagolt vagy nem kellőképpen megvizsgált területeket állítsa előtérbe a '68-as mozgalmak kapcsán, azonban mégis kissé fordított arányosságnak tartom, hogy az egyetem, az iskola, a nevelés amelyek oly fontosak voltak ezekben a mozgalmakban az NSZK-ban – és másutt is –, és ugyancsak átalakították a nyugati demokráciák felsőoktatását, sőt teljes oktatási rendszerét,⁵ egyetlen tanulmányban sem jelennek meg önálló témaként. Egyedül Nina Verheyen tanulmánya, a *Vitaláz: vitatkozás mint kommunikatív praxis a nyugatnémet diákmozgalomban* (209–223) foglalkozik olyan problémával, amely az oktatási rendszer átalakításának kérdését is felvillantja, a diszkussziós kultúra kérdésével, a vitatkozás végtelen készségével, amellyel a mozgalmi aktivisták a fennálló rendszer alapjait tették kérdésessé, és késhegyig menő vitákat folytattak az új, alternatív formák alapjairól. (Ebbe a vitakultúrába Merle regénye ugyancsak nagyon jó betekintést nyújt.) A „vitaláz” (*Diskussionsfieber*) átalakította az oktatási rendszert, és a tanárok vitakultúrájának átalakulásával a „diszkusszió” a német politikai és társadalmi kultúra alapintézményévé vált. A társadalomtudományi műveltséggel rendelkező olvasónak persze rögtön Jürgen Habermasnak, a frankfurti kritikai elméletből kinövő nyilvánosság-elmélete és erőszakmentes diskurzus-konceptiója jut eszébe, amely ily módon egyszerre terméke és orientálója is volt a '68-as és az alternatív mozgalmaknak az NSZK-ban.⁶ Ennek a sok értelmezésben meglévő összefüggésnek mintha a meglazítására következtethetnénk a kötet tanulmányait olvasgatva. A sok és sokféle tanulmány mintha megegyezne abban, hogy nem Frankfurt am Maint és az ottani egyetemen működő kritikai társadalomtudományt tekintenék a nyugatnémet '68 fő és trendmeghatározó helyszínének, hanem az izolált Nyugat-Berlint, ahol az NDK „tengerében” teljes radikalitással és a szigetlakók egymásrautaltságával s gyűlölködéseivel terhelve jelentek meg a radikális és meghatározó fejlődési tendenciák. A Nyugat-Berlin kontra Frankfurt am Main-probléma, avagy

⁵ Vö. TÓTH Tamás: *Útkeresés és útvesztés. Diákmozgalmak a mai kapitalista társadalomban*, Kossuth, Budapest, 1973.

⁶ Lásd WEISS János: *Tizenkét előadás a Frankfurti Iskoláról és a diákmozgalmakról*, Áron Kiadó, Budapest, 2000; FELKAI Gábor: *Jürgen Habermas*, Áron Kiadó, Budapest, 1993.

hol volt a mozgalom vezető ereje? kérdése persze e kötet alapján sem válaszolható meg, jóllehet Rainer Langhans, egykori aktivista az epilógusban közölt interjúbán egyértelműen Berlin mellett tör lándzsát, ahol szerinte több és következetesebb volt az akcionizmus, mint az elmélettől és tudománytól terhelt Frankfurtban (313). Ehhez legalább egy tanulmánynak fel kellett volna vállalnia a regionalitás-problematikát, amely a több államban és sok tartományban élő német kultúra vizsgálatában elengedhetetlen. Mert nem csupán az NSZK, hanem a kultúrával foglalkozó fejezetekben Ausztria és a részben német nyelvű s a Franciaországgal kapcsolatot teremtő Svájc is fontos terepként jelenik meg. Ezért fontos lenne az NSZK-n belüli és az azon túli német kultúrcentrumokkal való szisztematikus foglalkozás, akárcsak a „tenger csendjének” magyarázata az NDK esetében, ahol köztudottan esténként mindenki „átjárhatott” az NSZK-ba a tévé segítségével, tehát a média és a kommunikáció forradalmaként jellemzett 1968-nak ott is jelen kellett lennie a köztudatban.

Sok minden hiányzik ebből a kötetből ahhoz, hogy igazán a kézikönyve legyen – akárcsak az NSZK-beli – 1968-nak. Azonban érdemes odafigyelni az 1968 újabb értelmezését kereső törekvésekre, amelyek annak világtörténelmi, globális jelentőségét a posztmodern, a feminizmus, az új szenzibilitás megjelenéseként helyezik előtérbe. Magyarországon ma már divat a „retro”, ha az egyetemista lányok ruháit, a szemüvegeket, táskákat és a Che Guevara-motívumok elterjedését szemléljük. Hogyan tudjuk elméletileg és történetileg értelmezni ezt a fontos dátumot a 20. és a 21. századi európai és világtörténelem számára, amelynek mi is a részesei voltunk és vagyunk?⁷ Ez ennek, és a hasonló köteteknek az üzenete számunkra, amelyek 2008-ban minden bizonnyal sok nyelven és növekvő számban látnak majd napvilágot, és némelyik talán majd eljut még Magyarországra is.

⁷ Vö. *Beszélő évek 1957–1968*, szerk. Révész Sándor, Beszélő, Budapest, 2000, 556–600; SZEGEDI Gábor: *1968, Magyarország* = KURLANSKY: *I. m.*, 337–351.